

DOI: 10.15276/EJ.04.2024.1

DOI: 10.5281/zenodo.14553444

UDC: 336.027

JEL: E51, G21, G23, Q1

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS FOR ENSURING THE DYNAMIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE

Svitlana V. Andros, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy"
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5561-901X
Email: andros.sv@ukr.net

Received 07.08.2024

Андрос С.В. Фінансово-кредитні інструменти забезпечення динамічного розвитку підприємств агропромислового комплексу в умовах повоєнного відновлення України. Науково-методична стаття.

Стаття присвячена дослідженню фінансово-кредитних інструментів підтримки агробізнесу в умовах воєнного стану. Розглядається структура фінансових інструментів та запропоновані підходи до її систематизації. Обґрунтована роль банківського кредиту в розвитку малого аграрного підприємництва. Сформульовані критерії визначення кредитних потреб суб'єктів аграрного виробництва. Розглянуто схеми фінансового лізингу у виробничій діяльності аграрних підприємств та проведено їх зіставлення з альтернативними способами придбання основних засобів. Сформульовані основні напрями нарощення динаміки аграрного виробництва під час лізингових операцій. Обґрунтовано співвідношення форми та змісту векселя. Запропоновано способи поліпшення вексельного законодавства.

Ключові слова: аграрна розписка, агропромисловий комплекс, вексель, кредит, кредитне забезпечення, лізинг, сільськогосподарські підприємства, фінансові інструменти

Andros S.V. Financial and Credit Instruments for Ensuring the Dynamic Development of Enterprises of the Agro-Industrial Complex in the Conditions of the Post-War Recovery of Ukraine. Scientific and methodical article.

The article is devoted to the study of financial and credit instruments for supporting agribusiness under martial law. The structure of monetary instruments and proposed approaches to its systematization are considered. The role of bank credit in the development of small agricultural entrepreneurship is substantiated. The criteria for determining the credit needs of agricultural production entities are formulated. The financial leasing schemes in the production activities of agricultural enterprises are considered and compared with alternative methods of acquiring fixed assets. The main directions for increasing the dynamics of agricultural production during leasing operations are formulated. The relationship between the form and content of a bill of exchange is substantiated. Methods for improving bill legislation are proposed.

Keywords: agricultural receipt, agro-industrial complex, bill of exchange, loan, credit collateral, leasing, agricultural enterprises, financial instruments

Сільське господарство неzapеречно становить основу національної економіки, миттєво фіксує та відображає проблемні ситуації фінансового характеру, що виникають у рамках суспільних відносин. Аграрні підприємства створюють конкуренцію на ринку, стимулюють появу нових продуктивних робочих місць. Залучення фінансування для розширення виробництва є невід'ємним елементом успіху аграрного бізнесу. Незважаючи на те, що гнучкість підприємств агропромислового комплексу дозволяє їм оперативного реагувати на зміну зовнішніх умов і повноцінно задовольняти попит, що виникає, вони залишаються вразливими перед серйозними економічними потрясіннями через неможливість швидкого переформатування виробничих ланцюжків, бізнес-процесів, а також ланцюжків формування доданої вартості, коли виникає розрив міжнародної кооперації всіх існуючих механізмів, насамперед через недостатню фінансову міцність і воєнний стан. Дилемою в Україні залишається доцільність фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу в умовах повоєнного відновлення. Значимість ця тема набуває у періоди надзвичайних ситуацій, якою є воєнний стан. Затримки платежів, недостатнє кредитування аграрного сектору та інше, з якими зараз стикаються підприємці, потребує пошуку нових інструментів для вирішення проблем аграріїв та необхідність розглянути випробувані фінансово-кредитні інструменти, зокрема застосування розрахунків між підприємствами за допомогою позики, векселя, лізингу, аграрних розписок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Зарубіжна і вітчизняна економічна наука приділяє велику увагу проблематиці дослідження різних аспектів фінансового забезпечення сільського господарства [1]. У статті Н.Т. Ань, К. Ган і Д.Л.Т. (Anh et al., 2020) досліджується вплив коротко- та довгострокового кредиту на сільськогосподарський ВВП

В'єтнама з урахуванням сільськогосподарської праці, державних інвестицій й інших факторів, що визначають сільськогосподарський ВВП [2]. Грунтуючись на результатах аналізу взаємозв'язку між валовим внутрішнім продуктом сільського господарства (AGDP) та змінними, такими як загальний обсяг виробництва продуктів харчування, посівна площа, кредит, виданий ZTBL, кооперативний кредит та загальний обсяг кредиту, наданого різними установами у Пакистані, А. Рехман, А.А. Чандіо, І. Хуссейн та Л. Джінгдонг (Rehman et al., 2017) запропонували уряду Пакистану сформулювати та ініціювати нову політику, схеми та інструменти фінансування для розвитку аграрного сектору [3]. Вплив банківських кредитів у Туреччині на вартість сільськогосподарського виробництва оцінили Н. Бахсі і Е. Сеті (Bahsi & Ceti, 2020) [4]. У свою чергу К.А. Нгонг, К. Он'єджіаку, Д.К. Фончамніо і Дж. У. Дж. Онвумер (Ngong et al., 2023) також проаналізували вплив банківського кредиту на продуктивність сільського господарства [5]. У роботі Романус Осабохієн, Аніта Морді та Адейємі Огундіє (Osabohien et al., 2022) обгрунтували, що кредити, надані Фондом гарантування сільськогосподарських кредитів та кредити комерційних банків сільському господарству, значно збільшили продуктивність сільського господарства [6]. Отримані результати Х. Забатанту Луїндула, К. Буїті та Ф. Овонда (Zabatantou Louyindoula et al., 2023) показали, що у середньому вплив кредиту на продуктивність сільського господарства становить 92,2%; тобто, більшість фермерів, які отримали кредит, мають високу ймовірність підвищення своєї продуктивності [7]. К. Сум, М.-Й. Радло, М. Мацкевич (Sum et al., 2023) проаналізували вплив фінансових інструментів на розвиток фондів регіонального розвитку у Польщі та оцінили зрілість та послідовність системи фінансування регіонального розвитку у цій країні [8]. У своїх дослідженнях Л. Нгкобо та Дж. Чісаса (Ngcobo & Chisasa, 2018) визначили показники кредитних інструментів, що випускаються стоквелами (ощадними або інвестиційними товариствами) домогосподарствам у Південній Африці [9]. Т. Перачек, Б. Муха та П. Брестованська (Peráček et al., 2020) дослідили питання походження та видів векселя, його акцепту, оплати, можливості передачі, поруки та припинення зобов'язань за векселем [10]. На думку М. Габріель (Gabriel, 2016), переказний вексель є ефективним інструментом платежу у комерційних відносинах [11]. Т. Фантан, Чженцзюноань та Ю. Уронгван (Xiaofang Tan et al., 2023) довели, що фінансовий лізинг може підвищити ринкову конкурентоспроможність та конкурентоспроможність капіталу агропідприємств із виробництва обладнання у ланцюжку поставок [12]. У статті Х. Хуанг, Х. Женг, Жу Я. Анд (Huang et al., 2017) проаналізовано вибір орендної плати компанією та фермером з урахуванням втрати землі [13]. У свою чергу, Р. Дамір Вахітов і А. Замалетдінов (Vakhitov & Zamaletdinov, 2015) виявили потенційні можливості використання лізингу в процесі створення багатства та його впливу на економічне зростання, а, отже, і використання цієї діяльності як інструменту стимулювання розвитку сільськогосподарських підприємств [14].

Узагальнюючи сказане, наголосимо, що праці зарубіжних вчених, хоч і становлять безперечний інтерес, проте не враховують українського менталітету. Більшість публікацій в основному присвячено практиці виконання типових договорів лізингу, структурі лізингових компаній, правовому забезпеченню лізингової діяльності. Втім відсутні чіткі критерії ідентифікації видів лізингу, недостатньо відображена роль лізингу в розвитку аграрного виробництва. Недостатньо розроблено проблеми використання векселя як інструменту фінансування розвитку малих агропідприємств. Кредитні відносини агробізнесу та банків не розглядаються як самостійна стійка партнерська взаємодія.

Таким чином, система наукових знань про взаємовідносини аграрного підприємництва та кредитного сектора не дає відповіді на низку актуальних питань і потребує подальшого розвитку, особливо в контексті практичних засад формування системи банківського кредитування суб'єктів підприємництва, а також лізингу як джерела кредитування малого сільськогосподарського бізнесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

В умовах повоєнного відновлення підприємства агропромислового комплексу як ніколи зацікавлені в доступі до нових фінансових інструментів, що визначає зміцнення фінансової стабільності підприємств. Відмінними рисами фінансового ринку повоєнної України є: обмежений спектр використовуваних фінансових інструментів, висока ціна кредитних ресурсів, переважання пропозиції короткострокових коштів, концентрація капіталу у великих містах, значна частка «тіньового» грошового обігу, недосконалість та незавершеність законодавчої бази, спрямованість державної економічної політики на захист інтересів саме великих господарських структур, високі податкові ставки, недосконалість інструментів бюджетної підтримки сільськогосподарського кредитування малого сільського бізнесу, практичною відсутністю ринку інфраструктура для обслуговування діяльності підприємств малого сільськогосподарського підприємництва. І без того складне становище підприємств агропромислового комплексу ускладнюється тим, що їх суб'єкти на фінансовому ринку стикаються з додатковими труднощами, пов'язаними з небажанням банківських структур кредитувати їх діяльність.

Питання розвитку фінансових інструментів підтримки сільськогосподарських товаровиробників мають яскраво виражений проблемний характер, що потребує об'єктивного відображення закономірностей регулювання, особливостей розвитку та пошуку шляхів їх удосконалення. Першочерговим у цьому контексті є розвиток нових фінансових інструментів, які дозволять вітчизняним банкам швидко та конструктивно працювати з підприємствами агропромислового комплексу та надавати йому необхідні фінансові кошти.

Метою статті є розробка концептуальних засад, пов'язаних з використанням фінансово-кредитних інструментів динамічного розвитку підприємств агропромислового комплексу в умовах повоєнного відновлення України.

Методологічне обґрунтування. Методологія дослідження ґрунтується на діалектичному методі пізнання дійсності. Методологічною основою статті є загальнонаукові методи пізнання (порівняльний та системний аналізи) – при обґрунтуванні шляхів вдосконалення банківського кредитування підприємств агропромислового комплексу в умовах повоєнного відновлення України; логічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія) – при дослідженні схем фінансового лізингу у виробничій діяльності аграрних підприємств та проведенні їх зіставлення з альтернативними способами придбання основних засобів; приватно-наукові методи (історичний, порівняльний, системний) – при розгляді практики використання вексельних інструментів в аграрній сфері.

У ході обробки, вивчення та аналізу матеріалів було використано низку економічних методів дослідження, об'єднаних системним підходом до вивчення даної проблеми. На різних етапах роботи над статтею використовувалися методи аналітичної, графічної, економічної статистики, бізнес-математики, абстрактно-логічного та порівняльного методів дослідження – при дослідженні фінансово-кредитних інструментів підтримки агробізнесу за умов, пов'язаних з воєнним станом. Висновки та рекомендації, викладені у статті, засновані на результатах наукового аналізу української літератури з досліджуваної проблеми та досвіду зарубіжних дослідників у галузі кредитних та лізингових відносин, а також вексельних операцій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Успішність розвитку фінансових інструментів підтримки вітчизняного товаровиробника багато в чому визначить подальше ефективне функціонування галузі, від якої залежить як рівень продовольчої безпеки України, так і (з урахуванням обсягів експорту поставок зерна) світова продовольча безпека [15]. Перелік фінансових інструментів для агросектору невеликий: кредитування, вексель, лізинг, аграрні розписки (рис. 1).

Рисунок 1. Фінансово-кредитні інструменти підтримки підприємств агропромислового комплексу

Джерело: власна розробка автора

Річ у тім, що пряме субсидування – це реальні виплати у розмірі, що визначається за кількістю співробітників компанії та іншим критеріям. Кредитування без повернення – це застосування щодо найбільш постраждалих підприємств індивідуальних схем під час видачі кредиту.

Загальним трендом у банківському кредитуванні агросектору є фінансування оборотного капіталу. Це може бути закупівля як насіння та добрив, так і паливно-мастильних матеріалів. Найбільш зрозумілий та відомий інструмент залучення коштів – це кредитування. Кредити, надані сільському господарству, мисливству та рибному господарству у період 2008-2024 років представлено на рис. 2.

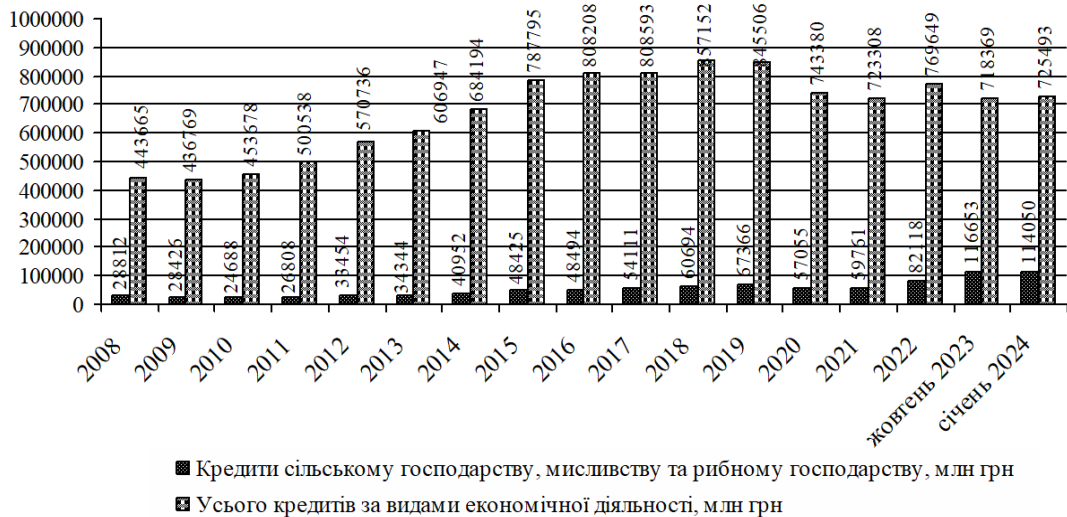

Рисунок 2. Кредити, надані сільському господарству, мисливству та рибному господарству у період 2008-2024 років, млн. грн.

Джерело: складено автором за матеріалами [16]

Обсяг банківського кредитування сільського господарства в Україні зростає з 2008 р. до 2023 року. Втім на кінець січня 2024 р. обсяги кредитування зменшилися до рівня 114,0 млрд грн (рис. 2). Існуюча в Україні система комерційного кредитування тривалий час була орієнтована на виробництво з відносно високою оборотністю капіталу, тоді як сільське господарство є непривабливим об'єктом інвестування через низьку прибутковість, низьку рентабельність капіталу та неліквідне майно. Високі процентні ставки та несприятливі умови кредитування заважають сільгоспвиробникам на рівних конкурувати на кредитному ринку [17]. Проте саме аграрний сектор особливо залежить від кредитів через сезонність виробництва, що призводить до дуже нерівномірного потоку фінансових ресурсів. Сільське господарство не може нормально розвиватися без сезонних кредитів на придбання обігових коштів для майбутнього врожаю в рослинництві, на придбання ресурсів для тваринництва з метою їх реалізації. Також велика потреба в довгострокових кредитах у сільському господарстві, які є важливим джерелом збільшення основних фондів і вдосконалення його структури в період повоєнного відновлення економіки. Чим вищий рівень промислового розвитку сільськогосподарського виробництва, тим більше зростає роль кредиту [18]. Частка кредитів, наданих сільському господарству, мисливству та лісовому господарству представлена в табл. 1.

Таблиця 1. Частка кредитів, наданих сільському господарству, мисливству та лісовому господарству у період 2008-2024 рр., млн. грн.

Рік	Усього кредитів за видами економічної діяльності, млн. грн.	Кредити СГ, млн. грн.	Частка С/Г у портфелі, %	Темпи приросту, усього кредитів, %	Темпи приросту, кредитів по СГ, %
2008	443 665	28 812	6,49		
2009	436 769	28 426	6,51	-1,55	-1,34
2010	453 678	24 688	5,44	3,87	-13,15
2011	500 538	26 808	5,36	10,32	8,59
2012	570 736	33 454	5,86	14,02	24,79
2013	606 947	34 344	5,66	6,34	2,66
2014	684 194	40 952	5,98	12,73	19,24
2015	787 795	48 425	6,15	15,14	18,25
2016	808 208	48 494	6,0	2,59	0,14
2017	808 593	54 111	6,69	0,048	11,58
2018	857 152	60 694	7,1	6,0	12,17
2019	845 506	67 366	7,97	-1,36	10,99
2020	743 380	57 055	7,68	-12,08	-15,31
2021	723 308	59 761	8,26	-2,7	4,7
2022	769 649	82 118	10,67	6,41	37,41
жовтень 2023	718 369	116 653	16,24	-6,66	42,06
січень 2024	725 493	114 050	15,72	0,99	-2,23

Джерело: складено автором за матеріалами [16]

Як видно в табл. 1, в умовах воєнного стану завдяки підтримці держави спостерігалися високі темпи приросту сільськогосподарських кредитів (+37,41% у 2022 р. та 42,06% у жовтні 2023 р.). Натомість на кінець січня 2024 р. у порівнянні з жовтнем 2023 р. обсяги сільськогосподарського кредитування зменшилися на 2,6 млрд грн. При цьому темпи приросту сільськогосподарського кредитування були на рівні (-2,23%).

Наразі комерційні банки, з одного боку, не зацікавлені та не бажають співпрацювати з аграрними позичальниками, оскільки високий ризик неповернення кредитів; з іншого боку, сільгоспвиробники не намагаються отримати кредити в банках через їх високу вартість і короткостроковість, оскільки це ще більше погіршує нестабільну фінансову ситуацію. Ще однією причиною, через яку господарства уникають звернення до банків за кредитами, є складність отримання кредиту та завищені вимоги до застави [1].

Основними причинами, що гальмують зростання обсягів кредитування, можна вважати: несвоєчасне погашення наданих кредитів. Зовнішньоторговельна ситуація на продовольчому ринку негативно вплинула на реалізацію сільськогосподарської продукції як джерела погашення кредитів; інфляція та пов'язане з нею подорожчання виробничих ресурсів, несплати, зниження фінансової спроможності сільськогосподарських робіт і купівельної спроможності населення; зменшення витрат домогосподарств на фінансування сільського господарства. Серйозним фактором, що гальмує розвиток системи кредитування сільського господарства, є особливі ризики, з якими стикаються банки при кредитуванні цієї галузі. До них відносяться: значна нестабільність фінансового положення, розбіжність між довгостроковими потребами підприємств і короткостроковими ресурсами, які є в розпорядженні банку, бюджетна нестабільність, невиконання статей, пов'язаних з сільським господарством, сезонні відтінки аграрного виробничого процесу, його залежність від природних умов, труднощі, спричинені продажем сільгосппродукції, неплатежі або затримки в отриманні виручки від реалізації, відсутність у позичальників ліквідної застави за кредитами, низька рентабельність кредитних операцій, неналежна нормативно-правова база сільськогосподарського кредитування.

Банки прагнуть надавати кредити з мінімальними ризиками агрокомпаніям, які мають високу фінансову стійкість, мають значну заставну базу та тривалий час працюють на аграрному ринку [1]. Це призводить до того, що нові компанії та компанії, які зазнали збитків з об'єктивних причин (посуха, епідемії), не мають доступу до пільгових кредитів, що значно обмежує можливості їх розвитку, а враховуючи, що частка цієї частки таких виробників становить понад 30%, можна говорити про стійку негативну тенденцію для всієї галузі. Причинами недостатньої ефективності механізму надання пільгових кредитів сільськогосподарським підприємствам є: складна процедура документообігу банку при розгляді заявки на отримання пільгового кредиту; швидке вичерпання верхньої межі кредитів під низькі відсотки; банки віддають перевагу великим гравцям аграрного ринку, що зменшує ймовірність отримання кредитів малим бізнесом; наявність певних умов надання кредиту, які не враховують специфіку галузі (наприклад, ПАТ «Ощадбанк» однією з умов є наявність щомісячного доходу на рахунку позичальника, а враховуючи фактор сезонності, не усі фермерські господарства можуть їх надати); тривалі терміни узгодження означають, що кредит більше не актуальний після завершення, враховуючи ту ж сезонність; складна процедура застави.

На сьогоднішній день банківський сектор тільки починає проявляти інтерес до кредитування малого агробізнесу, але все ще більше орієнтований на обслуговування великих компаній, що суттєво здорожує кредитування малого агробізнесу та призводить до підвищення процентних ставок за кредитами.

Номінально ефективним елементом фінансової підтримки малого агропідприємництва є спеціальні фонди підтримки малого агропідприємництва. Проте грошей там завжди немає. Є можливість отримати західні кредити, але багато західних бізнесменів розглядають Україну як перспективний, але дуже ризикований ринок. Серед інших напрямків кредитно-фінансової підтримки малого агропідприємництва – створення надрегіональних та регіонально-муніципальних гарантійних фондів, розвиток фінансового лізингу, франчайзингу, пайових кредитних спілок та венчурних фондів з орієнтацією на інвестиції в малі наукоємні підприємства.

В умовах зростання вартості кредиту та відсутності фінансів треба шукати можливості фінансування без грошей. Альтернативними джерелами фінансування для суб'єктів агропромислового комплексу можуть стати векселі чи письмові гарантії. Вексель є одним із найстаріших фінансових інструментів Він є цінним папером суворо встановленої форми, що засвідчує нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця (простий вексель) чи іншого зазначеного у векселі платника (переказний вексель) сплатити після настання передбаченого векселем терміну певну грошову суму [10].

Істотним недоліком переказних векселів є відсутність у векселедержателя гарантії отримання грошей від векселедавця паперу [11]. З одного боку, вексель має суворо єдину форму, а тому обов'язок оплати цього забезпечення за умови дотримання чинних правових норм є безспірним. З іншого боку, в законодавстві є численні лазівки, які дозволяють боржнику не оплачувати рахунок. Найпростіший спосіб уникнути оплати на папері – неправильно сформулювати боргову розписку. Найменша помилка в рахунку-фактурі перетворює його на простий папірець. З цієї причини компанії вважають за краще приймати до оплати переказні векселі, які підтверджені банками та погашення яких гарантується фінансовими установами. Завдяки гарантії рахунок-фактура стає ліквідним засобом платежу.

Однак банки не готові гарантувати всі рахунки, а лише за певних умов. Зазвичай вони видають гарантії тільки під хороші застави – депозити, нерухомість, ліквідні активи [11]. У цьому випадку компанія-емітент повинна заплатити комісію від 0,5% до 7% від номінальної суми гарантії. Якщо заборгованість за векселем погасить банк, а не векселедавець, то в подальшому компанія-боржник все одно повинна буде відшкодувати фінансовій установі номінал паперу, а також штрафи та пені, передбачені договором з банком. Як наслідок, небагато емітентів боргових зобов'язань оцінюють свої боргові цінні папери.

В рамках даного механізму підтримки малого агробізнесу можна передбачити надання векселів для високоефективних проєктів малого бізнесу з фінансовою гарантією (авалем). В умовах повоєнного відновлення переказний вексель варто застосовувати як практичний інструмент впровадження досліджень і розробок малого агробізнесу і, використовуючи універсальні можливості векселя, можна забезпечити пільгові умови отримання коштів за допомогою цього фінансового інструменту. Привабливість використання переказного векселя полягає в наступному: усі суб'єкти цивільного права можуть видавати переказні векселі та працювати з ними без державної реєстрації; переказний вексель може бути випущений як під матеріальні, так і нематеріальні активи, тобто патенти, ноу-хау, нові технології; суворість векселя забезпечує інтереси інвестора (покупця векселя) і гарантує надходження фінансових ресурсів до векселедавця (у системі – до малої інноваційної компанії); гарантований вексель є універсальним і привабливим як застава і для бізнес-партнерів, і для банків.

Крім того, законопроект як один з елементів механізму фінансування малого агропідприємництва може сприяти залученню «довгострокових» коштів, що забезпечують стабільний розвиток економіки, прямі фінансові інвестиції в основний капітал та залучення коштів для впровадження результатів наукових досліджень в аграрний сектор. Використання векселів як ефективного фінансового інструменту підтримки малого агробізнесу в Україні дозволить: звільнити підприємства від тягаря передоплати; забезпечити прискорення кругообігу оборотних коштів; зменшити потребу підприємства в кредитних ресурсах; сприятиме погашенню взаємної заборгованості по ланцюжку боржник-кредитор. Розрахунково-кредитні завдання, що вирішуються за допомогою векселя, вкрай необхідні в малому агробізнесі. Отже, те, що для великих компаній є додатковими витратами (передплата, кредити на поповнення обігових коштів, витрати на стягнення заборгованості), для малих агрокомпаній – нерозв'язні проблеми, які призводять до непропорційно високих витрат і, отже, до банкрутства. Складність і різноманіття невирішених проблем фінансової підтримки малого агропідприємництва в умовах воєнного стану вимагають теоретичного осмислення та комплексного аналізу вексельних гарантійних схем як форми кредитування малого агробізнесу.

Ситуація в Україні характеризується явною нестачею «довгих» і дешевих грошей: висока відсоткова ставка і короткий термін позики свідчать про те, що це не інвестиційні кошти, а гроші для поповнення обігових коштів. «Довгі», низькопроцентні та низькоризикові ресурси дозволяють використовувати схеми лізингу. Очевидно, що скороченню оборотних коштів в аграрному виробництві, на відміну від банківського, сприяють високі процентні ставки, які в кілька разів перевищують річні норми прибутку аграрної сфери. У цьому контексті з появою «довгих грошей» стали необхідні фінансові інструменти з низьким рівнем ризику.

Лізинговий бізнес практично не залежить від кредитоспроможності одержувача грошей, але гарантується майном. При наданні позики клієнт розкриває цілі позики, а використання коштів контролюється лише фактично. Лізинг створює невеликий кредитний ризик, а перерви в лізинговій операції зведені до мінімуму. Зазначимо основні причини розвитку лізингу в умовах повоєнного відновлення: доступ до довгострокових і дешевих грошей, ефективне управління ризиками та тісна співпраця з постачальниками обладнання [12].

Конкуренція на ринку лізингових послуг вплинула на доступність та привабливість лізингу для аграріїв. Найбільш суттєво це вплинуло на два основні параметри лізингового бізнесу: різко зменшився авансовий внесок лізингоодержувача та зменшилася маржа лізингової компанії. Обидва, звичайно, призводять до того, що лізинговий бізнес стає дешевшим для агропозичальника. Також спрощуються вимоги до лізингоодержувача щодо забезпечення лізингової операції та розширюється спектр додаткових послуг. Збільшується кількість угод, платежі за якими не прив'язані до курсу долара, що свідчить не лише про зростання впевненості в стабільності гривні, а й про готовність лізингодавців співпрацювати з лізингоодержувачем і взяти на себе додаткові валютні ризики. Тобто «пасивне» залучення орендаря шляхом пропозиції вигідних умов угоди вже не відповідає потребам і нинішнім складним умовам. Подальший розвиток лізингового бізнесу потребує вдосконалення механізмів лізингу та створення нових, більш складних схем операцій.

Класична модель лізингу включає вузьке коло учасників (орендодавці, орендарі, продавці та власники нерухомості), причому традиційними джерелами фінансування лізингових операцій є власні кошти лізингодавця [14]. Проте лізингові компанії, як і інші суб'єкти підприємництва, у виробничому процесі стикаються з нестачею власних коштів. Цю проблему можна вирішити шляхом використання фінансових інструментів при реалізації класичних моделей лізингу. Отже, досягнення обох цілей, а саме розширення кола учасників лізингового бізнесу (страхові компанії, банки, консалтингові та посередницькі компанії) та пошук додаткових ресурсів для лізингового бізнесу, є взаємозалежними, оскільки досягнення однієї мета тягне за собою реалізацію другої мети.

Необхідність вивчення лізингової діяльності пов'язана з багатьма факторами: 1) в Україні існує великий розрив між інвестиційними потребами та вкрай обмеженими джерелами фінансування. Тому лізинг як винятковий інструмент капіталовкладень, що дає можливість здійснювати реальні виробничі інвестиції з розстрочкою платежу, цікавий усім, хто бере участь в інвестиційному процесі; 2) лізинг дає змогу суттєво модернізувати основні фонди підприємств за рахунок закладених у нього можливостей щадного фінансування реальних інвестицій за умови меншого фінансового навантаження; 3) різке скорочення обсягів довгострокових банківських кредитів спонукає суб'єктів господарювання шукати нетрадиційні джерела фінансування; 4) висока вартість нової техніки спонукає до переходу на лізинг підприємств агропромислового комплексу.

Стосовно оцінки альтернативних варіантів інвестування в основні засоби вважаємо доцільним визначити найбільш актуальні для компаній. Перш за все, це порівняння кредиту на придбання основних засобів і лізингу з придбанням підприємством основних засобів за рахунок власних джерел і лізингу. Наступною альтернативою може бути придбання предмета лізингу самою компанією та за бажанням повернення предмета лізингу лізингодавцю. Коли фермерське господарство має вибір між придбанням обладнання за допомогою банківського кредиту чи лізингу, воно має зіставити вартість кожного способу позики. При цьому виникає дилема щодо підходу, за яким виконується таке зіставлення, адже платежі за однакової суми, проте здійснені в різний час, абсолютно різноманітні у своєму прояві.

З точки зору фінансів лізинг сприяє підвищенню капіталізації підприємств і підвищенню рівня участі банківського капіталу та капіталу інших інституційних суб'єктів в аграрному виробництві [12]. Крім того, лізинг відкриває ряд додаткових можливостей для компаній. Отже, при включенні лізингового майна на баланс лізингодавця по відношенню до лізингодержувача виникає позабалансове фінансування, внаслідок чого лізингодержувач зменшує суму податку на майно. Лізингові платежі можна включати до собівартості продукції, зменшуючи тим самим розмір податкової бази за рахунок зменшення податку на прибуток [17].

Відносно недавно з'явився підходящий фінансовий інструмент для агросектору. Якщо фермер хоче відкрити власну справу і в нього не вистачає початкового капіталу або попросту не має достатньо коштів на закупівлю насіння чи добрив, він має змогу оформити аграрну розписку у постачальників. Головною особливістю аграрної розписки є те, що основною запорукою кредиту є майбутній урожай. Вона передбачає можливість внесення додаткової застави у формі рухомого і нерухомого майна. За допомогою аграрної розписки у позичальника з'являється можливість розрахуватися грошима, або постачанням сільськогосподарської продукції. Відмінність аграрної розписки від кредиту, який надає банківська установа криється в тому, що перша пропонує значно вигідніші умови надання фінансових ресурсів для сільськогосподарського бізнесу. Цей фінансовий інструмент кредитування не вимагає судового розгляду у випадку порушення агропозичальником своїх зобов'язань, що робить процес стягнення швидшим. Якщо позичальник відмовляється виконувати прийнятій на себе певний обов'язок, кредитору необхідно звернутися до нотаріуса, який робить відповідний нотаріальний напис, та до процесу підключається виконавча служба. Механізм дотримання умов виконання аграрної розписки представлено на рис. 3.

Рисунок 3. Механізм дотримання умов виконання аграрної розписки
Джерело: власна розробка автора

Основним принципом системи фінансування сільського господарства вважаємо можливість вибору різноманітних фінансових інструментів із багатьох інструментів, які пропонуються на фінансовому ринку (альтернативний принцип), а також можливість їх комбінування в різних варіантах з метою оптимізації структури капіталу. Аналіз показав, що попит на фінансування в системі фінансового забезпечення сільського господарства України в основному формується великими сільськогосподарськими

підприємствами. Фінансовими інструментами, які користуються попитом і широко використовуються сільгоспвиробниками, є банківські кредити та фінансування населення на різних умовах [19]. Найбільшу частку інвестицій в основний капітал сільського господарства складають власні кошти підприємств, потім кредити банків і бюджетні кошти. Оскільки перспективними напрямками розвитку великих сільськогосподарських підприємств мають бути інституційні та організаційно-економічні перетворення, нові фінансові інструменти на фінансовому ринку мають враховувати специфіку їх виробничо-господарської діяльності. Видається, що перспективним напрямком фінансування сільського господарства будуть корпоративні цінні папери та іноземні інвестиції, які ще не освоєні та мають великий потенціал для залучення фінансування для сільського господарства.

Доцільним є створення Агентства кредитної звітності. Агентства функціонуватимуть як центральні бази даних, які збирають, систематизують і зберігають інформацію про кредитну діяльність сільськогосподарських товаровиробників. Вони будуть збирати дані з фінансових установ, кредиторів, компаній, що видають кредитні картки, і публічні документи. Це дає змогу сформувати вичерпні кредитні звіти, які відображають кредитну поведінку та фінансові зобов'язання аграрія. Агентства беруть інформацію з кредитного звіту аграрія для розрахунку його кредитної оцінки. Показники є цифровим відображенням кредитоспроможності аграрія та використовуються кредиторами для оцінки ризику позичання. Агентства повинні регулюватися Законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який надає споживачам певні права. Ці права включають можливість доступу до кредитних звітів аграріїв, оскарження неточної інформації та запит на розслідування можливих помилок.

Висновки

Для вдосконалення механізму пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників можна запропонувати нижчезазначені напрями. В рамках спрощення процедури документообігу доцільно створення Агентства кредитної звітності. Вони будуть вести єдину базу даних про сільськогосподарських товаровиробників, яка повинна містити достовірні дані про їх фінансовий стан. Це дозволяє не лише спростити процедуру документообігу, а й скоротити час погодження заявок на отримання пільгових кредитів, у т.ч. Мінагрополітики. З метою забезпечення достатності кредитування суб'єктів малого агропідприємництва доцільно розглянути можливість визначення закладів цієї категорії в окремому реєстрі. Для цієї категорії встановити обмеження на пільгові кредити, які не можуть надаватися компаніям, та які не належать до цієї категорії, тобто диференціювати кредити для великих і малих фермерських господарств.

Ефективним інструментом визначення розміру пільгового кредиту може бути диференціація за обсягом продажів компанії позичальника та обсягом землі під забудову. Спростити процедуру отримання пільгових кредитів, які є найбільш популярними серед даної категорії позичальників. Фактор сезонності можна нейтралізувати, відстрочивши кредити на півроку або перенісши виплати на четвертий квартал. Поширеною причиною відмови від кредиту є недостатня заставна база. Необхідно знизити дуже високі вимоги до процедури застави. Зараз в заставу банки неохоче приймають земельні ділянки, що належать фермерам, а також вживану сільськогосподарську техніку. Доцільно розглянути можливість включення цих категорій до переліку застави, що значно підвищує потенційну ймовірність схвалення кредиту.

З огляду на те, що потенційні власники векселів не мають гарантії стягнення заборгованості від векселедавця, вексельний ринок в Україні ще не розвинений. У контексті створення сприятливих умов для підприємництва в аграрному секторі та розвитку конкурентного середовища стає очевидною необхідність фінансової підтримки різних цілей сільськогосподарського виробництва з точки зору ринкового підходу через механізми фінансового ринку. Аграрне виробництво, враховуючи воєнні реалії, є бізнесом із властивими характеристиками, які необхідно враховувати при виборі фінансових інструментів.

Дослідженням встановлено економічність лізингу порівняно з банківським кредитуванням. Є можливість прискореної амортизації предмета лізингу. У цьому випадку після підписання угоди лізингу лізингоотримувач має можливість придбати майно за дуже низькою залишковою вартістю, тоді як у кредитній програмі для фінансування придбання обладнання компанією амортизація настає при повному погашенні кредиту і не має суттєвого впливу на зниження вартості майна, що збільшує суму податків [20].

На відміну від банківського кредиту, при укладанні договору лізингу існує можливість коригування умов договору, особливо щодо продовження строку платежу або зміни графіка платежів. Однак це неможливо з банківськими кредитами. Загалом механізм лізингу вимагає менше гарантій порівняно з банківським кредитуванням. Завдяки лізингу прискорюється процес оновлення основних фондів суб'єктів господарювання, збільшується обсяг реалізації виробничих фондів, що в кінцевому підсумку призводить до економічного зростання аграрної галузі.

Результати статті становлять практичний інтерес для українського інвестора, дозволяють розкрити якісний зміст кредитної та лізингової діяльності, а також вексельних операцій, зробити кількісну оцінку ефективності даних видів діяльності для підприємств агропромислового комплексу. Обізнаність та вміння оцінити доцільність використання кредиту, лізингу та векселя залучить нових учасників на український інвестиційний ринок та сприятиме його подальшому розвитку в умовах повоєнного відновлення України.

Abstract

The article is devoted to the development of conceptual approaches related to the use of financial and credit instruments for the dynamic development of agricultural enterprises in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine. In the course of processing, research and analysis of materials, methods of analytical, graphic, economic statistics, abstract-logical and comparative methods of research were used, united by a systematic approach to the study of this problem. Financial and credit instruments to support agribusiness in conditions related to martial law are explored. The structure of monetary instruments is considered and approaches to its systematization are proposed. The reasons hindering the development of lending in the agricultural sector are formulated. The role of bank credit in the development of small agricultural entrepreneurship is substantiated. Criteria for determining the credit needs of agricultural production subjects are formulated. Risk factors for agricultural lending have been identified. Ways to improve bank lending to agricultural enterprises in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine are proposed. The schemes of financial leasing in the production activities of agricultural enterprises are considered and they are compared with alternative methods of acquiring fixed assets. The main directions for increasing the dynamics of agricultural production during leasing operations are formulated. The forms of the bill and their meaning are determined. The relationship between the form and content of the bill is substantiated. The possibility and necessity of improving bill legislation has been proven and ways to improve it have been proposed. The main theoretical approaches and recommendations are comprehensive and aimed at developing the organizational and economic foundations of the system of credit, bill and leasing relations in the agro-industrial complex. The results of the article are of practical interest to the Ukrainian investor, allow to disclose the content of credit and leasing activities, as well as bill transactions, to evaluate the effectiveness of these types of activities for enterprises of the agro-industrial complex. Awareness and ability to evaluate the feasibility of using credit, leasing and bills will contribute to the further development of agriculture in the conditions of post-war restoration of Ukraine.

Список літератури:

1. Andros, S.V., Gerasymchuk, V.H. (2023). Development trends of the market of agricultural lending to households in Ukraine: analysis of consumer and mortgage loans. *Research on World Agricultural Economy*, Vol. 4, Issue 2, 846. pp. 32-46. DOI: 10.36956/rwae.v4i2.846.
2. Anh, N.T., Gan, C. & Anh, D.L.T. (2020). Does credit boost agricultural performance? Evidence from Vietnam. *International Journal of Social Economics*, Vol. 3, Issue 4, pp. 86-103.
3. Rehman, A., Chandio, A.A., Hussain, I. & Jingdong, L. (2017). Is credit the devil in the agriculture? The role of credit in Pakistan's agricultural sector. *The Journal of Finance and Data Science*, Vol. 2, Issue 3, pp. 38-44. DOI: 10.1016/j.jfds.2017.07.001.
4. Bahsi, N. & Ceti, E. (2020). Determining agricultural credit impact on agricultural production value in Turkey. *Ciencia Rural*, Vol. 50, Issue 11, pp. 1-13. DOI: 10.1590/0103-8478cr20200003.
5. Ngong, C.A., Onyejiaku, C., Fonchamnyo, D.C. & Onwumere, J.U.J. (2023). Has bank credit really impacted agricultural productivity in the Central African Economic and Monetary Community? *Asian Journal of Economics and Banking*, Vol. 7, Issue 3, pp. 435-453. DOI: 10.1108/AJEB-12-2021-0133.
6. Osabohien R., Mordi, A. & Ogundipe, A. (2022). Access to credit and agricultural sector performance in Nigeria. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, Vol. 14, Issue 1, pp. 247-255. DOI: 10.1080/20421338.2020.1799537.
7. Zabatantou Louyindoula, H., Bouity, C. & Owonda, F. (2023). Impact of agricultural credit on productivity. *Theoretical Economics Letters*, Vol. 13, Issue 6, pp. 1434-1462. DOI: 10.4236/tel.2023.136081.
8. Sum, K., Radło, M.-J. & Mackiewicz, M. (2023). The multilevel governance of financial instruments in regional development policy: the case of Poland. *Central European Management Journal*, Vol. 31, Issue 3, pp. 390-404. DOI: 10.1108/CEMJ-05-2022-0071.
9. Ngcobo, L., & Chisasa, J. (2018). Characteristics of credit instruments issued by stokvels in South Africa. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, Vol. 10, Issue 6(J), pp. 240-250. DOI: 10.22610/jeb.v10i6(J).2614.
10. Peráček, T. & Mucha, B. & Brestovanská, P. (2020). Bill of exchange and its application problems in Slovak Republic. *Springer Proceedings in Business and Economics*, in: Karolina Daszyńska-Żygadło & Agnieszka Bem & Bożena Ryszawska & Erika Jáki & Taťána Hajdíková (ed.), *Finance and Sustainability*, pp. 225-236. DOI: 10.1007/978-3-030-34401-6_19.
11. Mihai, Gabriel (2016). Bill of exchange – a modern and efficient instrument of payment within the commercial relations. Published in: *Journal of Euro and Competitiveness*, Vol. 3, Issue 7, pp. 15-21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mp.ra.uni-muenchen.de/id/eprint/72181>.
12. Xiaofang Tan, Zhengjun Yuan & Yurong Wang (2023). Financial leasing, factor circulation and supply chain competitiveness: taking equipment manufacturing enterprises as an example. *International Journal*

- of Logistics Research and Applications, Vol. 26, Issue 10, pp. 1408-1433. DOI: 10.1080/13675567.2022.2066641.
13. Yu, J., Huang, X., Zheng, X. & Zhu, Q. (2017). Company + farmer leasing analysis in land loss mode. *Open Journal of Social Sciences*, Vol. 5, Issue 10, pp. 217-224. DOI: 10.4236/jss.2017.510018.
 14. Vakhitov, R.D., Zamaletdinov, A. (2015). Leasing as a factor of economic growth. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 23, pp. 839-845. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)00365-2.
 15. Андрос, С.В., Герасимчук, В.Г. Активізація державної фінансової підтримки фермерських господарств як умова забезпечення продовольчої безпеки в ЄС та Україні. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2022. № 3(21). С. 5-12. DOI: 10.15276/EJ.03.2022.1.
 16. Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>.
 17. Gerasymchuk V.H., Andros S.V. Lending of agricultural producers in Ukraine: economic and statistical analysis of data panel. *Food security: modern challenges and mechanisms to ensure: scientific monograph*. – Košice: Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 2023. – 167 p. PP. 88-102. DOI: 10.5281/zenodo.7859167.
 18. Prilmeier, R. (2017). Why do loans contain covenants? evidence from lending relationships. *Journal of Financial Economics*, Vol. 123, Issue 3, pp. 558-579. DOI: 10.1016/j.jfineco.2016.12.007.
 19. Sun, Yan (2020). Research of financial support for agricultural development. *Journal of Business and Economic Development*, Vol. 5, Issue 1, pp. 21-25. DOI: 10.11648/j.jbed.20200501.13.
 20. Lupenko, Y., Andros, S., Lupenko A. & Yarmolenko, Y. (2021). Budgetary VAT refund to agricultural producers: analysis of national tax and customs legislation. *Journal of Economy Culture and Society*, Vol. 64, pp. 279-296. DOI: 10.26650/JECS2021-879534.

References:

1. Andros, S.V., Gerasymchuk, V.H. (2023). Development trends of the market of agricultural lending to households in Ukraine: analysis of consumer and mortgage loans. *Research on World Agricultural Economy*, Vol. 4, Issue 2, pp. 32-46. DOI: 10.36956/rwae.v4i2.846 [in English].
2. Anh, N.T., Gan, C. & Anh, D.L.T. (2020). Does credit boost agricultural performance? Evidence from Vietnam. *International Journal of Social Economics*, Vol. 3, Issue 4, pp. 86-103 [in English].
3. Rehman, A., Chandio, A.A., Hussain, I. & Jingdong, L. (2017). Is credit the devil in the agriculture? The role of credit in Pakistan's agricultural sector. *The Journal of Finance and Data Science*, Vol. 2, Issue 3, pp. 38-44. DOI: 10.1016/j.jfds.2017.07.001 [in English].
4. Bahsi, N. & Ceti, E. (2020). Determining agricultural credit impact on agricultural production value in Turkey. *Ciencia Rural*, Vol. 50, Issue 11, pp. 1-13. DOI: 10.1590/0103-8478cr20200003 [in English].
5. Ngong, C.A., Onyejiaku, C., Fonchamnyo, D.C. & Onwumere, J.U.J. (2023). Has bank credit really impacted agricultural productivity in the Central African Economic and Monetary Community? *Asian Journal of Economics and Banking*, Vol. 7, Issue 3, pp. 435-453. DOI: 10.1108/AJEB-12-2021-0133 [in English].
6. Osabohien R., Mordi, A. & Ogundipe, A. (2022). Access to credit and agricultural sector performance in Nigeria. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, Vol. 14, Issue 1, pp. 247-255. DOI: 10.1080/20421338.2020.1799537 [in English].
7. Zabatantou Louyindoula, H., Bouity, C. & Owonda, F. (2023). Impact of agricultural credit on productivity. *Theoretical Economics Letters*, Vol. 13, Issue 6, pp. 1434-1462. DOI: 10.4236/tel.2023.136081 [in English].
8. Sum, K., Radło, M.-J. & Mackiewicz, M. (2023). The multilevel governance of financial instruments in regional development policy: the case of Poland. *Central European Management Journal*, Vol. 31, Issue 3, pp. 390-404. DOI: 10.1108/CEMJ-05-2022-0071 [in English].
9. Ngcobo, L., & Chisasa, J. (2018). Characteristics of credit instruments issued by stokvels in South Africa. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, Vol. 10, Issue 6(J), pp. 240-250. DOI: 10.22610/jeb.v10i6(J).2614 [in English].
10. Peráček, T. & Mucha, B. & Brestovanská, P. (2020). Bill of exchange and its application problems in Slovak Republic. *Springer Proceedings in Business and Economics*, in: Karolina Daszyńska-Żygadło & Agnieszka Bem & Bożena Ryszawska & Erika Jáki & Taťána Hajdíkóvá (ed.), *Finance and Sustainability*, pp. 225-236. DOI: 10.1007/978-3-030-34401-6_19 [in English].
11. Mihai, Gabriel (2016). Bill of exchange – a modern and efficient instrument of payment within the commercial relations. Published in: *Journal of Euro and Competitiveness*, Vol. 3, Issue 7, pp. 15-21. Retrieved from: <https://mp.ra.uni-muenchen.de/id/eprint/72181> [in English].
12. Xiaofang Tan, Zhengjun Yuan & Yurong Wang (2023). Financial leasing, factor circulation and supply chain competitiveness: taking equipment manufacturing enterprises as an example. *International Journal*

- of Logistics Research and Applications, Vol. 26, Issue 10, pp. 1408-1433. DOI: 10.1080/13675567.2022.2066641 [in English].
13. Yu, J., Huang, X., Zheng, X. & Zhu, Q. (2017). Company + farmer leasing analysis in land loss mode. Open Journal of Social Sciences, Vol. 5, Issue 10, pp. 217-224. DOI: 10.4236/jss.2017.510018 [in English].
 14. Vakhitov, R. D., Zamaletdinov, A. (2015). Leasing as a factor of economic growth. Procedia Economics and Finance, Vol. 23, pp. 839-845. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)00365-2 [in English].
 15. Andros S.V., Gerasymchuk V.H. (2022). Activation of state financial support for farmers as a condition for ensuring food security in the EU and Ukraine. Economic Journal Odessa Polytechnic University, Vol. 3, Issue 21, pp. 5-12. DOI: 10.15276/EJ.03.2022.1 [in Ukrainian].
 16. Monetary and credit statistics. National Bank of Ukraine. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms> [in Ukrainian].
 17. Gerasymchuk V.H., Andros S.V. (2023). Lending of agricultural producers in Ukraine: economic and statistical analysis of data panel. Food security: modern challenges and mechanisms to ensure: scientific monograph. – Košice: Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 167 p. pp. 88-102. DOI: 10.5281/zenodo.7859167 [in English].
 18. Prilmeier, R. (2017). Why do loans contain covenants? evidence from lending relationships. Journal of Financial Economics, Vol. 123, Issue 3, pp. 558-579. DOI: 10.1016/j.jfineco.2016.12.007 [in English].
 19. Sun, Yan (2020). Research of financial support for agricultural development. Journal of Business and Economic Development, Vol. 5, Issue 1, pp. 21-25. DOI: 10.11648/j.jbed.20200501.13 [in English].
 20. Lupenko, Y., Andros, S., Lupenko A. & Yarmolenko, Y. (2021). Budgetary VAT refund to agricultural producers: analysis of national tax and customs legislation. Journal of Economy Culture and Society, Vol. 64, pp. 279-296. DOI: 10.26650/JECS2021-879534 [in English].

Посилання на статтю:

Андрос С.В. Фінансово-кредитні інструменти забезпечення динамічного розвитку підприємств агропромислового комплексу в умовах повоєнного відновлення України / С.В. Андрос // Економічний журнал Одеського політехнічного університету. – 2024. – № 4 (30). – С. 5-15. – Режим доступу: <https://economics.net.ua/ejopu/2024/No4/5.pdf>.
DOI: 10.15276/EJ.04.2024.1. DOI: 10.5281/zenodo.14553444.

Reference a Journal Article:

Andros S.V. Financial and Credit Instruments for Ensuring the Dynamic Development of Enterprises of the Agro-Industrial Complex in the Conditions of the Post-War Recovery of Ukraine / S.V. Andros // Economic journal Odessa polytechnic university. – 2024. – № 4 (30). – P. 5-15. – Retrieved from: <https://economics.net.ua/ejopu/2024/No4/5.pdf>.
DOI: 10.15276/EJ.04.2024.1. DOI: 10.5281/zenodo.14553444.

